

Afb. 1.

Moskee in Kampoeng Kroekoet, W. zijde van Molenvliet.

MOSKEEËN VAN BATAVIA

DOOR DR. PH. S. VAN RONKEL.

Batavia, de hoofdstad van Nederlandsch-Indië, de door Arabieren en inlanders van allerlei herkomst dichtst bevolkte plaats, ontleent haren toenaam van Koningin van het Oosten zeker niet aan den luister harer Mohammedaïsche bedehuizen. Niet alleen met de bekende prachtbouwwerken in het Westen der islamische wereld, ook met de hooge, dikwijls statige moskeeën in kleinere Indische plaatsen kunnen de Bataviasche *mesigit's* geenszins vergeleken worden. Dit laatste spreekt eenigermate van zelf. In groote, dichtbebouwde plaatsen toch moet de achter huizen en winkels wegschuilende moskee met eenige moeite gezocht worden; in de binnenlanden beheerscht zij de geheele omgeving. Alom in Java steekt de spits van het doorbroken dak bo-

ven palmboomen en huizen uit, overal is het godshuis, vooral de Vrijdagsmoskee, het rondomme zichtbare middelpunt der gemeente. Ze is het onmisbare gebouw op den *aloen-aloen*, steeds aan de Westzijde van dat groote plein gelegen, en met de bijgebouwen voor de geestelijke rechtbank, hier en daar ook met kloeke, of slanke, vaak grillige *minaret's*, vormt zij het voornaamste bouwwerk van de binnenlandsche plaats.

Als deel van de stoffeering van het landschap kan de *mesigit* met haar hoog, spits toeloozend dak, waaronder het eigenlijke bedehuis, welks oude houten wanden vaak zulk een warmen tint hebben, als weggekropen is, een zeldzaam bekoorlijken indruk maken. Die *mesigit* met haar donkerkleurig atap-dak, met de vroolijker getinte randen langs de dakribben, en de dikwijls sierlijk uitgevoerde toegangspoorten tot de voorhoven en badplaatsen, met het geboomte er om heen, ze vormen somtijds

Afb. 2.

Moskee te Meester Cornelis.

zulk een mooi en door-en-door typeerend geheel van natuur en sober menschenwerk in de stemmige, tropische omgeving! Hoe een moskee het landschap kan stoffeeren wordt ons duidelijk uit opnamen die behooren tot het oeuvre van den kunstzinnigen Padangschen fotograaf Nieuwenhuis ¹⁾; hoe een eigenaardig bouwwerkje met zijn entourage ons kan bekoren, dat moge blijken uit eene eigen opname van een der kleinere bedehuizen bij Fort de Kock (afb. 11).

Over moskeeën is heel wat te vermelden. Trouwens over hunne inrichting, of liever hunne den vreemdeling zoo treffende ledigheid, en de beteekenis van het zeer weinige dat zich in de holle binnenruimte bevindt, als preekstoel en nis van richting naar Mekka, over de reinigingsgelegenheden, over het doel der minaret als plaats van uitgalming der oproeping tot de *sembahjang's*, daarover kan encyclopaedie of handboek ons inlichten. Van historische moskeeën — vele zijn er niet — als die te Demak, waar herinneringen zijn aan de invoering des Islams in Java, en de enkele bedehuizen bij de graven der eerste apostelen van den islam, spreken hoofdstukken in boeken over Java, en getuigen afbeeldingen als die van het artikel „Het Mohammedanisme” in Colijn's „Neerlands Indië”. Ook van de beteekenis der moskee voor de gemeente, en voor de leergierige of tot leeren gedwongen jeugd, maakt menig tijdschriftartikel of hoofdstuk van handboeken uitvoeriglijk melding. Over die zaken willen wij dus ditmaal hier niet schrijven; de moskee als gebouw is ons onderwerp, en wel die in Batavia. Niet dat elders geen moskeegebouw, alleszins der beschrijving waard te vinden is! Koeta Radja met haar door het gouvernement gebouwde *mesigit*, Medan met haar rijkelijk bewerkte *masdjid*, et j'en passe d'autres, mogen met eere genoemd worden, maar waar eigen beschouwing ontbreekt, is het geschreven woord niet genoeg om een fotografischen afdruk of eene toelichtende beschrijving te doen „leven”. Van de Medansche moskee mogen enkele afbeel-

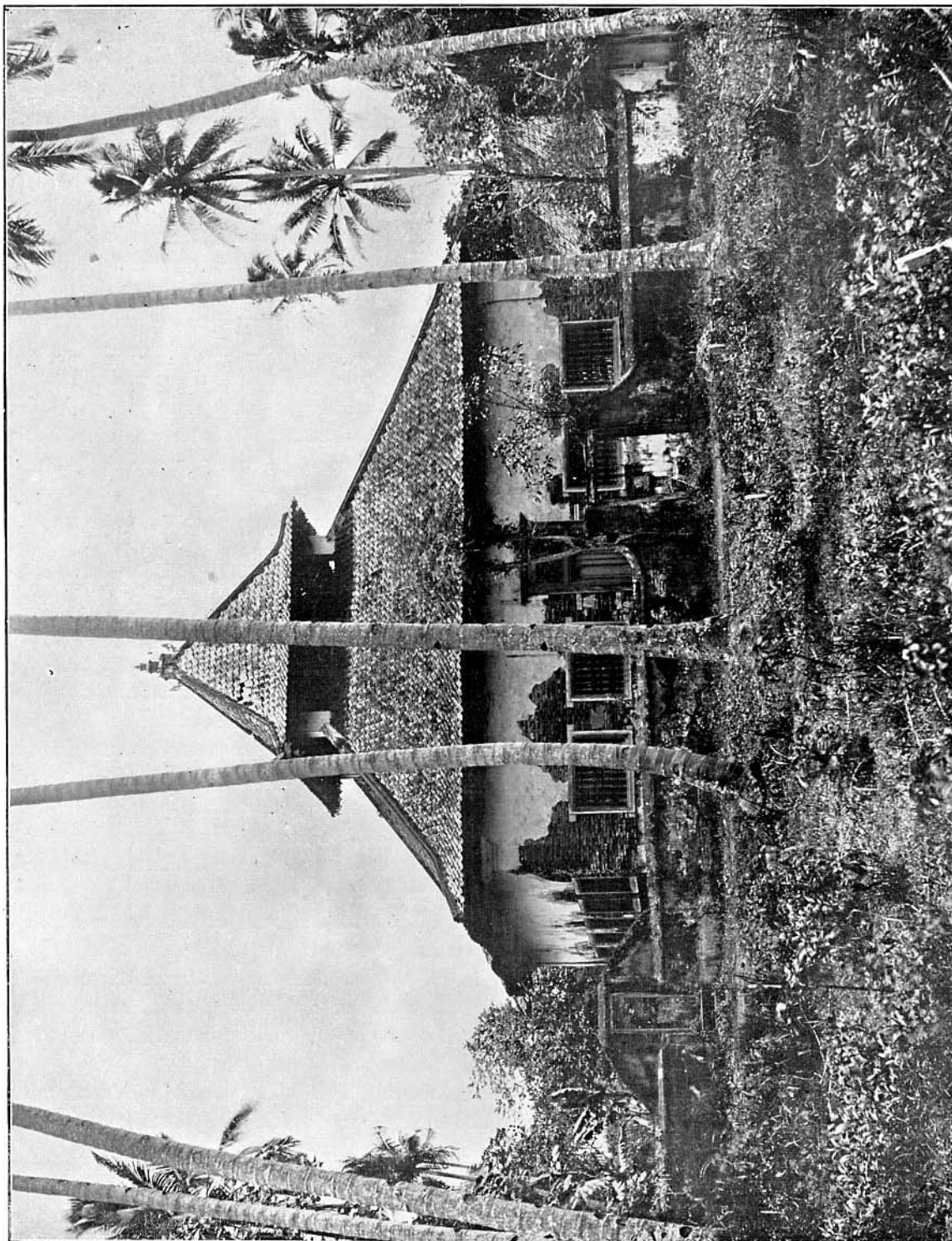
dingen een indruk geven; de fig. 9 en 10 spreken voor zich zelve. Rijke landsvorsten die grootsche gebouwen voor den eeredienst zouden kunnen stichten bezit Batavia niet, hier is het — zooals trouwens bijna overal — de gemeente of de opbrengst van een offerbus op een heilig graf die sticht en onderhoudt wat aan bouwwerk en bijbehooren voor de godsdienstoefening noodig is.

In het van jaar tot jaar mooier wordende Weltevreden, en de allengs ruimer gemaakte maar ook minder schilderachtig wordende „benedenstad” Batavia, vindt men geen hoog uitstekende minarets; eigenlijk is het éénige domineerende de tweeling-toren van de Roomsche-Katholieke kerk aan het Waterlooplein, een knap bouwwerk, door een priester-bouwkundige ontworpen en, naar ik meen, ook door dien architect tevens geestelijke gedeeltelijk uitgevoerd.

Neen, moskeeën vindt men niet, of men moet ze zoeken. Onder de Europeesche ingezetenen zijn er niet velen die een onderzoekingstocht in die richting maken, men vreest allicht fanatieke gezindheid der vromen of onwelwillende bejegening door „de hadji's” (met welken term velen een denkbeeldig kwaad soort gevaarlijke lieden aanduiden), en weet niet dat niemand, die een tempel op gepaste wijze, met ongeschoeide voeten, betreedt, onaangenaam wordt bejegend. Men vermoedt niet dat in de kampongs achter de hoofdwegen iets bijzonders is, dat Chineesche en Mohammedaansche kerken het bezoek waard kunnen zijn, en men blijft onkundig van het bestaan van menige merkwaardige plek. Laat ons met woord en beeld trachten aan te toonen dat zij die niet zoeken ongelijk hebben. We beginnen van „boven” af, zooals men ginds zegt, dat is: van Meester Cornelis, en gaan langs den ouden, breedten weg naar „beneden”, naar „de kota”.

In „Meester”, gelijk de naar den godsdienstleeraar Meester Cornelis Senen genoemde plaats heet, levert onze onderzoekingstocht niet veel op. De grootste moskee, Westelijk van den heirweg, is als elke andere. Evenzoo die aan den Oostkant, bij het inlandsche kerkhof; noch keurig onderhouden,

¹⁾ Het geheele oeuvre, een duizendtal stuks, is ten geschenke gegeven aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam.

Afb. 3.

Meskee in Kampong Mangga Doea.

Afb. 4.

Moskee in Gang Tengah, bij Selembah.

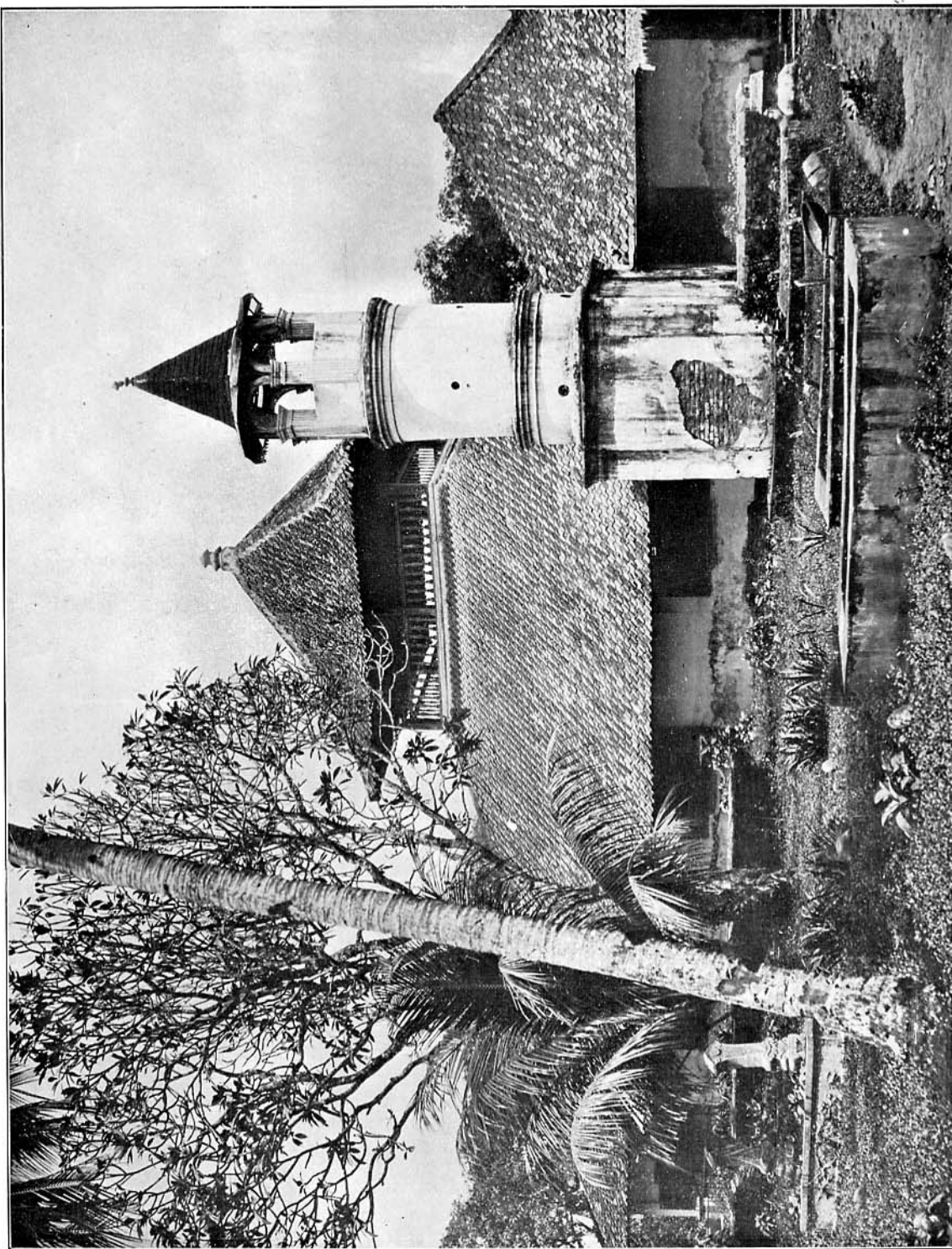
noch van groote lijnen moet zij met en in hare entourage effect maken, op zich zelve immers voldoet zij niet (afb. 2.) Maar aan denzelfden Oostkant, vrij diep in den kampoeng, door nauwesteegjes te bereiken, bijkans verscholen tusschen onaanzienlijke huisjes, daar staat een moskee, waarvan wij helaas geen afbeelding konden verkrijgen, die trouwens moeilijk te fotografeeren is, en die gerust een juweeltje in haar soort mag genoemd worden. Van bescheiden afmeting, bijzonder stemmig van kleur, geheel van hout, en aan alle vier zijden met houtsnijwerk versierd, of liever van uitgesneden planken en plankjes opgetrokken! Een klein, intiem heiligdom, trouwens geen Vrijdagsmoskee, een bedehuis slechts.

Wél een Vrijdagsmoskee, en door grootte, ligging en richting dadelijk als zoodanig kenbaar, is de

moskee aan den zijweg Gang Tengah, tegenover de opiumfabriek, op den weg naar Tjampaka Poetih. Hier stroomen elken Vrijdag de geloovigen samen, van hier weerklinkt, vooral in de vastenmaand, de *bedoeg* als sein voor de vromen, hier verdringen zich in diezelfde maand des avonds de ijverige deelnemers aan den luidruchtigen *trawèh*-dienst. En het uiterlijk?

Afbeelding 4 zegt ons alles: niet geheel zonder stemming in de omgeving, soms mooi „doende” in het merkwaardige licht even vóór zonsondergang, echt-tropisch-oostersch in den al het leelijke wegtooverenden volle-maneschijn, maar armelijk in het volle daglicht, in geen enkel opzicht indrukwekkend.

Hetzelfde geldt van de moskee achter Senen, bij de Defensielijs, die eigenlijk nog minder spreekt

Afb. 5.

Moskee in Kampong Kebon Djerok, O. zijde van Molenvliet, met graven en kerkhofboom (pohon kembodja).

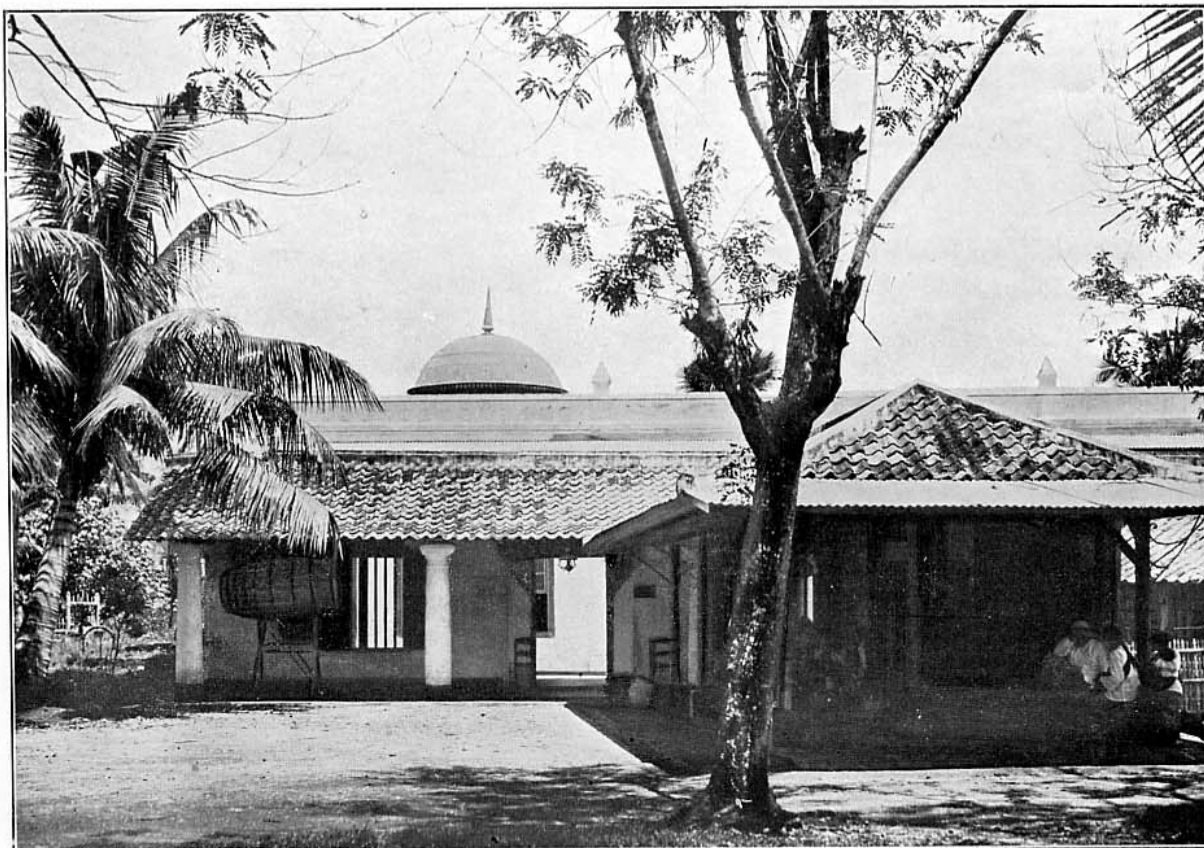
Afb. 6.

Moskee van Loear Batang, buitenmuur.

omdat de omgeving niet medewerkt en 't geldt ook van alle moskeeën op zich zelve beschouwd, die geen minarets of bijzonderheden hebben om zich van het gewone, conventioneel-armelijke, „anspruchlose” type te onderscheiden.

Wanneer we langs Molenvliet naar de oude stad gaan, zien we aan onze linkerhand, dat is aan de Westzijde, een moskee die bij uitzondering wél iets bijzonders heeft, n.l. eene minaret. Geen slanke, toren, niets van Turkije of Britsch-Indië, toch iets eigenaardigs, door den niet onverdienstelijken, quasi-Moorsch uitgevoerden bovenbouw, die enkele jaren geleden vervangen is door een lantaarnachtig monstrum! Afbeelding 1 vertoont dit nieuwerwetsche wan-maaksel. Nog meer kota-waarts, maar nu aan de Oostzijde der gracht, vinden wij een bedehuis, dat hoewel minaret of merkwaardig-

heid in bouworde missend, toch iets opvallends heeft, en wel iets dat in den islam verboden is, en dus aan een godshuis allerminst te verwachten ware. Evenals in het Oude Testament toch is het in de Heilige Wet des islams verboden levende wezens af te beelden; er komen uitzonderingen op dit verbod voor, er is allerwege tegen gezondigd, maar afbeeldingen van menschen en dieren aan den ingang eener moskee, het lijkt wel al te kettersch. Maar de zaak is wel te verklaren. (Afb. 5) Onder de moskeeën zijn sommige verbouwde huizen uit den Compagnies-tijd. De bewerkte dubbele deur, en de met oud-Hollandsche tegeltjes voorziene stoep zijn uit de dagen der Compagnie; de tegeltjes heeft men laten zitten, trouwens veel ware er niet aan verloren indien ze verwijderd waren, want ze zijn niet te vergelijken met die van het oude

Afb. 7.

Moskee van Loear Batang, tusschen den buitenmuur en het gebouw op het graf.

landvoogdhuys, het latere weeshuis (tegenwoordig:afdeeling Mijnbouw van het Departement van Gouvernementsbedrijven) die voor een deel in de „Compagnieskamer” van het Museum aan het Koningsplein, voor een deel elders terecht gekomen zijn.

Nog noordelijker gaat onze tocht, nóg zijn we niet in de benedenstad, wij bevinden ons bij den Jacatraschen weg in Kampoeng Mangga Doea. Hier, in een groot inlandsch kerkhof, met een steen die onheilbrengend (*angker*) is, — die er op gaat zitten wordt den volgenden dag ziek! — is eene vrijgrootte moskee (Afb. 3).

Ook dit gebouw was weleer een oud-Hollandsch woonhuis, doch veel is er niet meer dat aan het vroegere gebruik van het huis herinnert.

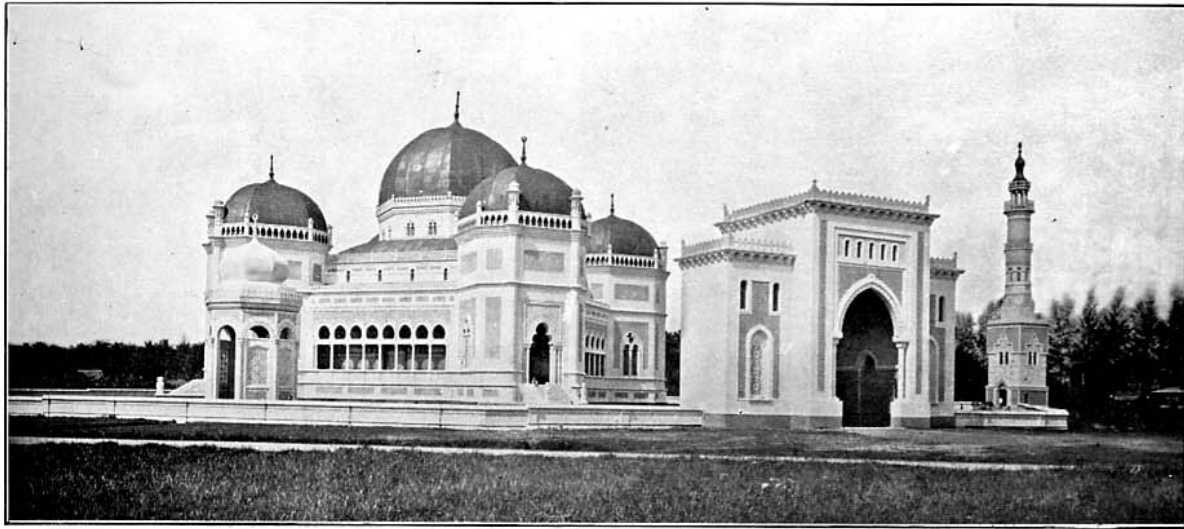
Wij zijn nu bij oud-Batavia. In de stad zijn ver-

schillende gelegenheden voor gewijde afzondering en aanbidding van het Opperwezen, doch niet alle zullen we bespreken; slechts een drietal ervan! De voornaamste gracht van het grachtenrijke, geheel als een Hollandsche stad aangelegde, Batavia is de Pakodjan. Dit woord beteekent: de wijk der Kodjah's, dat zijn de Voor-Indische kooplieden die vroeger allerlei geestelijke en wereldrijke goederen naar Java overbrachten, en thans in die rol door de Arabieren vervangen zijn; hun oude wijk dient thansden zonen Hadramauts tot woonbuurt. Daar, in dat middelpunt van Arabieren-leven, is de groote moskee, de vrijdagstempel, waar elken *hari djoemahat*, zooals men te Batavia zegt, vele honderden vromen hunne godsdienstoefeningen komen verrichten. Maar naar die groote moskee moet men alweêr zóeken. Wel ziet men een niet

Afb. 9.

Inwendige van de moskee te Medan, met preekstoel.

Afb. 10.

Moskee te Medan, Sumatra's Oostkust.

pelen, blinden, verminkten, zwakzinnigen, 't is alsof alle gebrekkigen van de geheele stad daar zijn samengekomen om met hun uitroep „de vrede over u” het medelijden der tempelgangers af te dwingen. Deze smalle weg toch leidt naar den tempel van het beroemde graf, waar de heilbegeerigen uit Bantam, uit den Preanger, uit Buitenzorg opgaan met geloften en offeren, waar bijna alle Mohammedanen uit den geheelen archipel die Batavia bezoeken hunne vrome vota komen afleggen, of komen verwijlen in gewijde afzondering, waar ook niet-islamieten komen bidden en offeren voor bereiking van wensch of doel, waar allen nederhurken die naar verre eilanden of naar het Heilige Land zullen gaan, waar zij allen, uit den vreemde veilig thuisgevaren, wederkomen om getuigenis van dankbaarheid voor redding en leiding af te leggen: het heiligdom bij uitnemendheid, het heilig graf van den vromen, door Allah begenadigden, Arabier en afstammeling des Profeets: Sajjid Hoesain Bin Aboebakr al-Aidroes. Wilt gij een Oostersch, echt islamisch schouwspel genieten, ga dan daarheen als de stroomen van bedevaartgangers uit Mekka zijn teruggekeerd, als de geheele tempel en alle voorhoven zijn gevuld met drommen van in nieuwe, felkleurige gewaden prijkende

hadjis met hunne vrouwen en dochteren in feestkleedij en lange sluiers.

Verwacht echter niet te veel van voorpoorten of binnenhoven, ook niet van het Heilige der Heiligen zelve, want noch bouwstijl noch sierkunst kunnen u hier bekoren.

De bijzondere begenadiging die Allah aan den hier begravenen heilige deed geworden blijkt uit het verhoord worden der gebeden door de geloovigen op zijn graf uitgesproken. Dat genadebewijs heet *Kramat*, welke naam op de plaats der manifestatie van die godsgave overging, zoodat *kramat* de algemeene naam werd voor „heilig graf”, zoowel voor een alom beroemd graf, gelijk dit (het welk aan de buurt waarin het ligt, Loear Batang, geen naam verleende welke op die heiligheid duidt), als voor een oud, nauwelijks terug te vinden graf aan de Westzijde van den grooten weg naar Meester Cornelis, waaraan de geheele straat haren naam *Kramat* ontleende.

Deze *kramat* nu is het terrein geweest van heftigen strijd. Aan den ingang bevindt zich een offerbus, waarin ieder bezoeker zijne gave offert.

Op drukke dagen, voornamelijk de twee voorname dagen der week, stroomden de giften binnen, duizende guldens worden in enkele maanden weg-

Afb. 11.

Moskee te Talook, bij Fort de Kock. Opname van C. E. v. Ronkel-Onnen.

geschonken, geen wonder dat de werkelijke of vermeende rechthebbenden op het beheer dier penningen van vurigen, niet altijd heiligen, ijver werden vervuld om aan den tempelschat de goede bestemming te doen geworden. De afstammelingen van den grooten heilige zijn voor een deel verarmde lieden die als zoodanig aanspraak meenen te hebben op een gedeelte der gaven, en in conflict kwamen met de beheerders die de gelden voor het onderhoud der moskee en andere vrome doeleinden wilden bestemmen. Het conflict is zóó ver gegaan dat een der partijen een beroeps-kraft-mensch heeft gehuurd, om de andere te weren; er ontstonden op de Heilige Plaats vechtpartijen, die de overheid noopten het bezoek aan die Plek tijdelijk te verbieden en den tempel te sluiten. De „perkara Loear Batang”, werd een langdurig, las-

tig rechtsgeding.

Die den nieuwen buitenmuur (afb. 6) is doorgegaan, en langs de waschvijvers door den ouderen binnenmuur (afb. 7) is getreden, ziet alras dat het eigenlijke moskeegebouw een compagnies-huis is, door lateren aanbouw van de oorspronkelijke regelmatige bouw worde beroofd.

Boven den ingang tot de moskee staat een Maleisch inschrift, waarin met een fout in de namen der data, wordt vermeld dat het heiligdom op Vrijdag den 20^{en} der eerste maand van het Mohammedaansche jaar 1152 is gereed gekomen. De moskee is dus 177 jaren oud.

Het gedeelte waarin het eigenlijke graf zich bevindt (afb. 8) onderscheidt zich door een te mooien, glanzenden parketvloer, en de met vele koeran's omgeven sarcofaag — als wij de verhevenheid bo-

ven het graf zoo noemen mogen —, waarvoor onophoudelijk vromen en heilbegeerigen hunne gebeden en liturgieën opdreunen.

Draagt de buitenmuur een opschrift in eenvoudig Maleisch, het graf is voorzien van eene uitvoerige Arabische inscriptie, waarin o.m. is te lezen dat de heilige Hoesain Bin Aboebakr al- Aidroes gestorven is op den 17^{den} der vastenmaand van 1169. De moskee is dus niet op zijn graf gebouwd, maar het graf is in de eenige jaren bestaande moskee aangebracht, d.w.z. de eigenlijke moskee bestond reeds 17 jaren, maar om het oorspronkelijk daarbuiten liggende graf is een nieuwe aanbouw aan het oude compagnies-huis gemaakt, zoodat ouder moskeegebouw en jongere uitbouw thans één ongelijksoortig geheel vormen.

Het nieuwere deel, waar de geloovigen zich verdringen vóór het graf, is wel zeer verschillend van het blijkbaar vrijwat oudere gedeelte: de eigenlijke moskee met hare vier massieve pilaren en gewelfde zoldering, waar de gewone godsdienstoefening gehouden wordt.

Bij den tempel behooren nog ruimten — zalen kan men ze bezwaarlijk noemen — voor godsdienstige maaltijden, en bergplaatsen van de talrijke gewijde boeken. Het boek par excellence is natuurlijk de koeran, waarvan hier groote stapels aanwezig zijn. Die uit dat Boek reciteert neemt het niet op schoot noch houdt het in de hand, maar legt het vóór zich op een lezernaartje, *rékal* of *rihal*, gelijk er hier vele voorhanden zijn. In de afbeelding van een koeranlezenden moslim is dikwijls gezondigd; ik denk aan

een bekend bronzen beeld „la lecture du coran”, dat den lezer voorstelt met een rol op de knieën en zittend in de meest ongepaste houding!

Al maakt Loear Batang als geheel geen grootschen indruk, zij bezit toch het aantrekkelijke dat elke plaats die eene geschiedenis heeft bezit. Buitendien is zij van belang als verzamelplaats en doel van tallooze vromen en zegenbegeerigen, dus als groote factor in de uitingen van godsdienstig leven onzer Mohammedaansche medeburgers. Ten slotte: zij kan, bij enkele gelegenheden, een prachtigen aanblik geven, wat in een heet klimaat en in een aan oude of indrukwekkende architectuur nietrijke plaats wel zéér op prijs gesteld mag worden. Kom hier eens op een der beide bezoekdagen, en vooral, we zeiden het reeds, kort nadat de stroom van bedevaartgangers is aangekomen!

Na een kort bezoek aan de graven buiten de moskee gaan wij terug door de twee rijen der klagen naar de benedenstad, vanwaar meer dan één middel van vervoer ons naar Weltevreden kan brengen. Op den terugtocht is menig bezoek te brengen aan bijzondere plaatsen, met name aan de kwistig versierde, schitterend uitgedoste, bijna overladene Chineesche tempels, aan graven en gewijde plekken, aan Boeddhistische oudheden in Chineesche omgeving, alle op zich zelf der moeite waard, maar geen zóó merkwaardig als het tempelcomplex van Loear Batang, dat onder de tooilooze, onaanzienlijke, verscholen moskeeën van Batavia de eerste plaats inneemt, en de grootste beteekenis heeft.

